

J. Stena: Spoločenská kontrola a pracovný kolektív

Bratislava, Pravda 1986, 274 s.

Nestává se často, že se aktuální otázky společenské praxe tak bezprostředně odrazí v knihách společenskovědní produkce, tak jak se to zdařilo nakladatelství Pravda.

V závěru roku 1986 vydalo toto nakladatelství v edici Vědeckého komunismu práci Jána Steny, která svým pojetím přesahuje rámec tohoto vědního oboru.

V dokumentech XVII. sjezdu KSČ je v řadě souvislostí potvrzena nezbytnost rozvoje socialistické demokracie, zvyšování účasti pracujících na řízení a také zdokonalování kontrolní činnosti.

Společenské vědy musí pro tyto úkoly rozpracovat teoretické základy, analyzovat stav a hlavní souvislosti. Právě těmito závěry se řídí autor recenzované práce. V úvodu píše: „Před pracovníky v oblasti vědeckého komunismu a marxistické sociologie stojí naléhavý úkol důsledně rozpracovat problematiku společenské kontroly, která se nejvíce dotýká každodenního jednání člověka. Je třeba poznat zákonitosti společenské kontroly a její možnosti v rozvíjející se socialistické společnosti...“. Zároveň připomíná, že: „Aktuálnost prohlubování kontroly v pracovních kolektivech vyvolaly zvláštní požadavky rozvoje naší ekonomiky. Do popředí se dostala potřeba šetřit materiály, suroviny, energii, efektivně využívat základní fondy, pracovní síly a vědeckotechnický pokrok ve výrobě“ (s. 8–10). Vyjadřují ji dokumenty zaměřené na zdokonalování společenského řízení, když kladou důraz na zainteresovanost pracovních kolektivů na dosahování vysoké efektivity a kvality práce a posílení celého kontrolního systému. Při rozpracování otázek rozvoje společenské kontroly v pracovních kolektivech autor vychází i z toho, že problém kontroly představuje dodnes jednu z největších mezer v marxistické teorii organizace. Práci, které se zabývají společenskou kontrolou, je v naší literatuře rovněž málo. Práce J. Steny je v tomto ohledu významným činem.

Autor uplatňuje interdisciplinární přístup s výrazným sociologickým akcentem. V šesti kapitolách analyzuje postupně pojetí společenské kontroly, problematiku metodiky jejího zkoumání, mechanismy jejího působení, aktuální otázky jejího rostoucího významu v pracovních kolektivech.

V první kapitole na základě srovnání různých přístupů (zejména sovětských a polských autorů) k pojetí kontroly dochází k závěru, že po vítězství socialistické revoluce vznikají podmínky pro vznik „socialistické kontroly“, které představují rodící se jednotu státní a společenské kontroly. Zároveň pozitivně odpovídá na otázku, zda jsou v podmínkách socialistické společnosti nezbytné obě tyto organizační formy. Vychází z toho, že v socialistické společnosti, která si zachovává třídní diferenciaci své sociální struktury, je nezbytný politický přístup k zájmům tříd a sociálních skupin. Jde o harmonické spojování jejich zájmů tak, aby se politicky zabezpečila priorita celospolečenských zájmů. K tomu slouží prostředky a metody státního řízení. Na druhé straně se řízení socialistické společnosti nevyčerpává jen systémem státního řízení, ale zahrnuje společenské formy řízení a z toho vyvozuje i dvě formy kontroly. Konstatuje, že v období socialistické výstavby musí kontrolu uskutečňovat jak společnost, tak i stát a v současné etapě je důležité usilovat o plné rozvinutí obou způsobů kontroly a prohlubování jejich dialektického sepětí.

Další autorovy úvahy o charakteru státní a společenské kontroly však mohou vyvolávat některé otázky. Limity státní kontroly spatřuje v její organizaci, která apriori určuje její zaměření, obsah i rozsah, a v tom, že musí důsledně vycházet z právních norem předpisů a nařízení. Argumentuje tím, že objektivní stav věcí, plně odpovídající celospolečenským zájmům, nelze zcela postihnout kodifikovanými normami. Při státní kontrole zůstává určitá část problematiky mimo jejich platnost, což znamená, že tato kontrola nemůže být z objektivních příčin komplexní (s. 41).

Společenskou kontrolu naproti tomu chápe jako „kontrolu organizovanou na principu iniciativy pracujících“ (s. 42), jejíž imanentní vlastností je *všudypřítomnost*, vyvažující některá slabá a bílá místa státní kontroly, neboť může zasahovat i tam, kde tato kontrola nepůsobí, a *univerzálnost*, která spočívá v tom, že předmětem jejího zájmu jsou všechny stránky společenského života, hlavní i vedlejší, aktuální i potenciální oblasti a problémy. V neposlední řadě je důležité, že implikuje i snahu o zajištění nápravy. V úloze nositele společenské kontroly pak vystupuje libovolný orgán veřejnosti, který legálně zastupuje společnost (s. 43).

Zde se autor podnětně dotýká dialektiky společenského vývoje, upozorňuje na permanentní charakter všech souvislostí a správně oceňuje trvalost aktivity sociálních subjektů.

V závěru kapitoly se autor na základě předchozího rozboru teoretických a metodologických východisek zamýšlí nad některými problémy zdokonalování kontroly socialistické společnosti.

Sepětí otázek společenské kontroly s pracovním kolektivem nezbytně vyžadovalo, aby se autor vyjádřil k otázce jeho pojetí. V druhé kapitole se zamýšlí nad sociální podstatou pracovního kolektivu. Opírá se o kategorii „kolektivnosti“, kterou vymezuje jako celostní složitou kvalitu sociálních činností, vztahů a interakcí, která není redukovatelná ani na kolektivismus, ani na kolektivní výrobní vztahy, ani na kolektivní činnosti (s. 63). Ve vazbě na otázky společenské kontroly pak vymezuje sociálně politickou a pracovní kompetenční strukturu pracovního kolektivu, kterou „ lze konstatovat až v měřítku celého závodu, resp. podniku“ (s. 67).

Další část kapitoly je věnována zastoupení „organizovaných forem společenské kontroly“ v pracovních kolektivech. Je podán zasvěcený přehled hlavních norem (zákonů, usnesení, směrnic apod.), na jejichž základě jsou kontrolní formy rozvíjeny, a uvedený některé dosažené výsledky. Současně je zde zdůrazněna potřeba hlubšího sociologického zkoumání jejich dalšího rozvoje.

V duchu východisek první kapitoly pak autor ukazuje, že těmito formami se společenská kontrola v pracovních kolektivech nevyčerpává, a zaměřuje svou pozornost na „spontánní formy společenské kontroly“. I zde podává přehled o normách, o něž se tato forma společenské kontroly může opírat, a uvádí zajímavé fakty o jejím rozvoji.

Přístup J. Steny je netradiční. Většina forem kontroly, jimž věnuje v této kapitole pozornost, je zpravidla označována za projevy iniciativy či sociálně politické aktivity pracujících. Není rovněž běžné, že veřejné mínění v pracovních kolektivech, činnost prostředků masové informace a propagandistická činnost jsou vždy považovány za formy kontroly, i když samozřejmě tyto rysy obsahují.

Nesporně inspirující je třetí kapitola práce, v níž si autor vytyčil za cíl představit model mechanismu působení společenské kontroly.

Východisko a základ procesů společenské kontroly spatřuje v předmětné činnosti lidí, která ústí do tzv. *konfrontační aktivity*, jejímž obsahem je registrování narušení určitých norem, přerůstající v kritiku a odhalování nositelů příčin a uvědomění si rozsahu a společenského dosahu nerespektování těchto společenských norem (s. 126). Úlohu konfrontační aktivity autor nespátřuje jen v podání informace, ale v přípravě subjektu na další kontrolní činnost. Významným článkem autorova modelu mechanismu působení společenské kontroly je vznik *kontrolního vztahu*. Při jeho charakteristice zavádí J. Stena označení „ektoinverze“ (s. 140), jíž proces společenské kontroly vstupuje do své druhé fáze. Píše: „ektoinverzi kontrolního procesu označujeme tedy ty způsoby, kroky, kdy je do kontrolního působení aktivně zapojována do té doby nezainteresovaná veřejnost“ (s. 140). Pokud není kontrolní proces završen ve své druhé fázi (není vyřešen rozpor, jenž vedl ke vzniku kontrolního vztahu), přechází pak do třetí fáze tzv. „vnějšího vyústění“. V ní teprve dochází k řešení mimo rámec systému, v němž rozpor vzniká. Myšlenky spojené s pojetím konfrontační aktivity jsou zajímavé pro oblast poznání zákonitostí fungování společenských institucí a speciálně úlohy jejich sociálního nositele.

V dalších třech kapitolách autor obrací pozornost k úloze stranických organizací při zvyšování účinnosti společenské kontroly. Zvláštní prostor věnuje otázkám překonávání živelnosti procesů společenské kontroly. Při konfrontaci „teoretického modelu“ a praktické činnosti předkládá řadu námětů jak účinnost společenské kontroly zvyšovat.

Přitom se zamýšlí i nad některými diskutovanými otázkami, jako jsou posilování nezávislosti kontrolních orgánů, podceňování spontánních forem kontroly a jiné. Zdůrazňuje stanovisko, že obě formy (organizovaná a spontánní) společenské kontroly se vzájemně doplňují a „...v závislosti na tom, která z nich je v konkrétní situaci schopna poskytovat další prostor pro vyřešení daného rozporu v kontrolním vztahu...“, je třeba je v současném období optimálně rozvíjet.

Pátá kapitola je věnována problematice funkcí společenské kontroly, které autor odvozuje z jejího přínosu pro rozvoj pracovního kolektivu a celé společnosti. Dochází k závěru, že cílevědomě rozvíjená společenská kontrola je nástrojem optimálního řešení rozporů vývoje sociálních systémů. Společenská kontrola je tak specifickou formou řízení vývoje protikladů v společenských systémech (s. 197).

Závěrečná kapitola se zabývá růstem významu společenské kontroly v pracovních kolektivech. Klade především důraz na to, že společenská kontrola v pra-

covních kolektivech pomáhá odhalovat rezervy zvyšování produktivity práce, kvality výrobků, pomáhá překonávat přetrvávající administrativní bariéry, odhaluje rezervy apod. Je tedy jedním z účinných nástrojů urychlení sociálně ekonomického rozvoje společnosti.

Kniha Jána Steny je věnována aktuální, citlivé a — jak bylo uvedeno — dosud málo propracované problematice. I když některé přístupy mohou vyvolat spor či diskusi, spočívá hlavní přínos právě v systematickosti výkladu celé problematiky společenské kontroly. Některé spíše hypotetické náměty jsou nastolovány proto, aby vedly k zamyšlení, k další práci v této důležité oblasti. Kniha je podnětná z metodologického hlediska, umožňuje propracovat metodiku pro účinný sociologický výzkum v oblasti společenské kontroly. Proto tedy patří k těm, které přinášejí podněty a provokují k další činnosti.

Pracovníkům teoretické fronty nabízí nemálo zajímavých myšlenek k diskusi a k další teoretické analýze. Současné však přináší i množství poznatků a informací, jichž mohou ve své práci využít pracovníci společensko-politické praxe.

Jaroslav Ražnok

G. S. Batygin: Obosnovanije naučnogo vyvoda v prikladnoj sociologii (K vědeckému poznání v aplikované sociologii)

Moskva, Nauka 1986, 272 s.

Autor, pracovník Institutu sociologických výzkumů AV SSSR, se v knize zabývá některými kardinálními problémy sociologických výzkumů. Ve svém výkladu postupuje od řešení vztahu společenského a individuálního, od možnosti poznání obecných společenských zákonitostí na základě zkoumání konkrétních životních projevů lidí k problémům tvorby ukazatelů a měření v sociologii, k interpretaci zjištění a otázkám jejich praktického využití. Tomuto schématu odpovídá i členění knihy, která je rozdělena na úvod, čtyři hlavy a závěr.

V úvodu autor zdůrazňuje, že na rozdíl od buržoazní sociologie, pro niž je typická odtrženost teorie a výzkumné praxe, poskytuje historický materialismus marxistické sociologii obecnou metodologii sociologických empirických výzkumů. V této souvislosti nezůstává mimo jeho pozornost diskuse probíhající v sovětské sociologii o vztahu historického materialismu a sociologie. Podle Batygina sice historický materialismus poskytuje sociologii obecný metodologický rámec, není s ní však totožný, protože předmětem sociologie jsou nižší úrovně života společnosti. Píše: „Specifika praktického sociologického poznání spočívá... v tom, že je orientováno na řešení ve svém obsahu nefilozofických problémů a na vytváření způsobů jejich řešení v konkrétní sociální situaci“ (s. 6).

Dále v úvodu vymezuje obsah pojmu „výklad“ (obosnovanije), který charakterizuje jako specifický poznávací proces, odrážející vzájemný přechod a spojení ideálních objektů vědeckého zkoumání. Nevytvářejí se přitom nové poznatky, ale stávající jsou zařazovány do kategoriálního aparátu vědy.

1. hlava: Sociální ukazatele a systémový popis

Zde autor definuje sociální ukazatel. Postupuje přitom od vztahu individuálního k sociálnímu, ukazuje, jak empirické ukazatele vztahující se k jedinci vypovídají v určitém kontextu o sociálním, poté se zabývá projevy a zákonitostmi sociálního jako relativně samostatně existujícího systému a jeho indikací, a konečné problémy vztahu mezi definovanými druhy sociálních ukazatelů.

Vzhledem k tomu, že sociální skutečnost je mnohostranná a ve výzkumném procesu je zachycena v abstraktních modelech, v nichž se ztrácí kvalita vzájemných vztahů, klade autor otázku, neznamenal-li to odtržení od imanentních zákonitostí objektivní reality. Přechod od konkrétního k abstraktnímu ovšem nesmí znamenat vzdálení se pravdě, nýbrž přiblížení se k ní.

Sociální ukazatele nabývají nových vlastností, jsou-li zařazeny do systému, a tato změna je závislá ani ne tak na samotném předmětu, jako spíše na materiálních systémech, jejichž je elementem. Takto postavený problém pak přináší řadu metodologických předpokladů, které Batygin specifikuje takto:

1. Akt sociální percepce je možný pouze v určitých kontextech, například ve škále.
2. Sociální ukazatele není možné degradovat jen na některou charakteristiku objektu.
3. Sociální ukazatele odrážejí integrální kvality celku, který je víc než prostá suma částí.